

## **TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE** **YÖNETİM-KENT-GELENEKSEL SANATLAR / ZANAATLAR İLİŞKİSİ** **VE** **İSTANBUL ÖRNEĞİ**

Dünyanın değişik coğrafyalarında yönetimlerin, kentlerin sanat ve zanaat ortamına katkıları incelendiği zaman, çoğu kez benzer yaklaşımların ağır bastığı görülür. Söz konusu olan, İstanbul gibi bir başkent Osmanlı İmparatorluğu gibi bir imparatorluk ise, uzun bir dönemin, büyük coğrafyaların birikimini birlikte getirir.

Özellikle büyük kültürlerin olduğu Anadolu'daki mirasın varlığını İstanbul, zengin tarihinin her döneminde değerlendirebilmiştir. Bu mirasa, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun, Anadolu Selçuklu Devleti'nin önemli katkıları da söz konusudur.

Değişik kentlerden gelen sanatçı ve zanaatçıların bu kentte üretim yaptıkları merkezler, günümüze kadar yaşamlarını aralıksız sürdürmüşlerdir. Kuşkusuz bu ortamın oluşumunda Osmanlı Sarayı, önemli bir ağırlık taşıyordu. Osmanlı Sarayı, geleneksel sanat ve zanaatların üretimini doğrudan ve dolaylı olarak denetliyor, gelişmesine olanak sağlıyordu.

Doğal olarak, sultanların ve çevresinin himayesinde çalışan sanatçıların çabalarıyla, sarayın sanat ortamı sürekli güçleniyordu. Böyle bir ortamın geçirdiği evrim kısaca incelenirse, merkezi yönetim ve onlara bağlı kentlerdeki geleneksel sanatların geçirdiği aşama, daha açık belirlenmiş olur.

### **Saray Çevresinde Gelişen Geleneksel Sanat ve Zanaatlar**

Osmanlı sultanları Avrupa ve diğer İslam saraylarında olduğu gibi, şair, müzisyen ve bilginleri çevrelerinde toplamışlar, bunun yanısıra, mimar ve her türlü süsleme sanatlarıyla ilgili sanatçıyı da Saray'a bağlı ve maaşlı olarak çalıştırmışlardır. İmparatorluğun yönetildiği yer olan Topkapı Sarayı, sanatsal çalışmaların da kaynağı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü Topkapı Sarayı'nda, saraya bağlı sanatçıların çalıştığı çeşitli sanat ve zanaat dallarına ait atölyeler bulunmaktaydı. Padişahın ve saltanatının gösteri mekanizması olan törenler ve sunulan hediyeler yoluyla da Saray, kendi beğeni anlayışını topluma yaymaktaydı.

Zanaatçı topluluğunun, genellikle "ahilerden" miras kalan geleneğe bağlı olarak çalıştığı düşünülebilir. Kökeni Selçuklular dönemine dayanan ahilik, çeşitli meslek dalları mensuplarını bir araya getiren, denetleyen, destekleyen, dini ve iktisadi bir kurumdu. Bu birlikler, bir yandan belirli zanaat dallarında yeni elemanlar yetiştirirken, bir yandan da üretimin standartlara uygunluğunu denetliyorlardı.

Bütün imparatorluk sanatları gibi bir saray sanatı olan Osmanlı sanatı, saraya bağlı sanatçılardan oluşan "Ehli Hiref Teşkilatı"na dayanıyordu. Osmanlı sanat ve zanaat üsluplarının belirlenmesinde etkili olan Ehli Hiref örgütünün Topkapı Sarayı'nda oluşması, XV. yüzyıl sonlarında, Sultan II.Bayezid döneminde tamamlanmıştır.

Belgelerden, Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde Edirne Sarayı'nda da benzeri bir örgütün bulunduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda 45 bölük halinde örgütlenen Ehli Hiref'in en önemli elemanları nakkaşlar, kuyumcular, katipler, ciltçiler, çiniciler, kumaş dokuyucuları, her türlü maden işini yapan kazgancılar, ahşap işleriyle uğraşan kündeکارlar ve marangozlarıdır.

Ehli hiref bölüklerinde ustalar, öncelikle sarayın ihtiyacını karşılamakla yükümlüydüler. Sarayın her sanat dalına ait atölyelerinde ortaya çıkan başkent üslubu, dalga dalga imparatorluğun en uzak köşelerine kadar yayılıyordu. Bazı sanatçı grupları kaçınılmaz olarak işbirliği içinde çalışıyorlardı. Örneğin çini ve kumaş desenleri, Ehli Hiref'in sanat tarihi açısından en önemli bölümünü oluşturan nakkaşlar tarafından hazırlanıyordu. Padişah'ın yaptırdığı cami, saray, köşk ve benzeri mimari eserlerin süslenmesinde, doğal olarak Ehli Hiref sanatçılarının önemli bir bölümü görev alıyordu. Hat, kalemîşi, çini, ahşap işleri gibi süslemeler de , zaman zaman Ehli Hiref'e mensup sanatçılar tarafından gerçekleştiriliyordu.

### **Ticaret Merkezi Çevresinde Gelişen Sanat ve Zanaatlar**

Osmanlılar'da "esnaf" denilen sanat ehli, devlete ait iş işyerlerinde çalışanlarla, serbest çalışanlar şeklinde iki bölüme ayrılırdı. Devlete ait iş yerlerinde maaş karşılığı çalışanlara "Ehli Hiref-i Hassa" denirdi. Devletin bunlar üzerinde doğrudan , esnaf teşekküllerine ve loncalara bağlı özel teşebbüsler üzerinde ise, dolaylı kontrol sistemi vardı.

Osmanlı döneminde esnaf atölyeleri ve dükkanları İstanbul'un bugün de yaşayan ünlü Kapalıçarşı ve çevresinde yer alıyordu. Kaşıkçılar Kapısı'nda Kaşıkçı esnafı dükkanları, Kazancılar denilen yerde bakırcı esnafı, Mürekkepçiler Kapısı denilen yerde mürekkepçi dükkanları , Uzunçarşı'nın bir tarafında boydan boya Kehribarcı esnafı ve Nahılbent esnafı buluyordu.

Ayrıca Anadolu'da Bursa, Edirne, Tokat, Sivas, Safranbolu, Urfa, Mardin, Diyarbakır gibi diğer tarihi kentlerin ticaret merkezlerinde, İstanbul'daki atölyelere benzer o kentin kendi geleneksel özellikleri çerçevesinde üretim yapan atölyeler gelişmişti. Bugün bunların bir bölümü canlılığını sürdürmektedir.

### **Avrupa Etkisinde Değişme**

XIX. yüzyıldan sonra , Avrupa'da hızla gelişen sanayinin sonuçları Osmanlı İmparatorluğu üzerinde de etkili olmaya başladı. İpekli kumaşlar, dış ülkelerde yapılan değişik eşyalar, artık doğrudan doğruya Avrupa

fabrikalarına ısmarlanıyordu. Doğal olarak geleneksel endüstri bir süre sonra durma aşamasına geldi. Bu durumu düzeltmek için girişimler yoğunlaştırıldı.

Bunlar arasında "sanayi okulları" ve "sergilerinin" açılması da yer alır. Ardından "İslahı Sanayi Komisyonu Talimatnamesi" hazırlanması, önemli bir aşamadır. Sanayinin ve zanaatın geliştirilmesi bu yıllara rastlar. Komisyon 1865-1873 yılları arasında , geleneksel sanayi konularını şirket yapısına dönüştürmeyi başarır.

İlk Sanayi Okulu'nun İstanbul'da açılmasına karar verilir ve İstanbul'da Sultanahmet Meydan'ında bir de sergi düzenlenir. Sanayinin ilk büyük kuruluşları devlet tarafından , İstanbul ve yakın çevresinde oluşturulur. Fakat bunlar üretimlerini öncelikle ordu ve saray için yaparlar.

Bu dönemde halıcılık , ticari bakımdan çok ilgi çekici gelişmeler göstermiştir. Yabancı piyasalarda Türk halısına karşı ilginin artması önemlidir. Buna bağlı olarak halı üretimini geliştirecek yeni yollar da aranmıştır. XX. yüzyılın başlarında Batı Anadolu'da İzmir'de kurulan "The Oriental Carpet Manufacturers Limited/ Şark Halı Şirketi", İzmir, Sivas, Burdur, Isparta Maraş gibi kentlerdeki belli başlı halıcılık merkezlerinde üretim yaptırmaya başlamıştır.

Anadolu'nun geleneksel halıcılığını sürdüregelen diğer kasabalarda acentalar bulundurulur, üretime yeni bir düzen ve yön verilmiştir. Konunun pazarlama yanı önde tutularak, arandığı model ve niteliklerdeki siparişlere göre üretim yapılmıştır. Sipariş üzerine halı dokuyan işçilerin günlükleri, atılan düğüm sayısına göre belirlenmektedir.

Diğer taraftan bu sıralarda XIX. yüzyılda yapılan İstanbul Dolmabahçe ve Yıldız saraylarında, Topkapı Sarayı atölyelerinin geleneğinin devamcısı şeklinde iki üretim merkezi dikkati çeker. Bunlar Yıldız Sarayı "Çini Fabrikası" ve Dolmabahçe Sarayı "Hereke Dokumhanesi"dir. Buralarda sarayların ihtiyacını karşılamak amacıyla üretim yapılmaktaydı. Daha sonra " Hereke Dokumhanesi"nde bulunan dokuma tezgahları taşınarak, "Hereke Fabrika-i Hümayunu"nun temelleri atılmıştır.

### **Günümüzdeki Durum**

Bu yüzyılın başlarından itibaren atölyeler artık okullara dönüşmeye başlar Osmanlı döneminde 1882 yılında, devletçe yürütülen çağdaşlaşma programının bir ürünü olarak kurulan "Mektebi Sanayii Nefise-i Şahane" Cumhuriyetle birlikte "Güzel Sanatlar Akademisi" adını alır. Zaman içinde değişik dalların katılmasıyla okul, "Geleneksel Sanatlar" başlığı altında tezhipten minyatüre birçok geleneksel sanatın ve zanaatın canlandırılmasına katkıda bulunur. Bu doğrultuda eğitim programı geliştirilir. Bugünkü adı Mimar Sinan Üniversitesi olarak tekrar değiştirilen bu eğitim kurumunun yanısıra İstanbul'da Marmara Üniversitesi, Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi ve daha birçok kurum benzer yolu izler.

Bu arada XV. yüzyılda Topkapı Sarayı'nda başlayan gelenek, bugün Dolmabahçe ve Yıldız saraylarında da sürdürülmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlı olarak çalışan Hereke Halı Fabrikası, Yıldız Çini Fabrikası, bir anlamda 500 yıllık geleneği yaşatmaktadır. Başında bulunduğum "Bilim ve Değerlendirme Kurulu", bu iki geleneksel üretim merkezini, tüm bu çalışmaların araştırıldığı, özenle uygulandığı bir odak noktası yapma yolundadır.

Sonuç olarak, İstanbul ve diğer kentlerde geleneksel sanatlar ve zanaatlarla ilgili çalışmalar, artık eğitim kuruluşlarından başlayarak yaygınlık kazanmaktadır. Yerel yönetimler, özel kurumlar da bu konulara eğilmekte, eski atölyenin yanısıra üretim yapan yeni atölyeler kurmaktadır. Bu atölyeler artık belli yerlerde toplanmamakta, tüm kente yayılmaktadır. Üretilenlerin Türkiye'de ve diğer ülkelerde aranması ise, umut verici bir işarettir.

Ayrıca geleneksel teknik ve motiflerden esinlenerek çağdaş yorumlara yönelen sanatçıların çoğalması, geleneğin yaşatılması anlamına gelmektedir. Bunların eserlerinin ulusal-uluslararası sergi ve fuarlarda ilgiyle karşılanması, uygulanan yöntemin doğruluğunu göstermektedir. Yoğun endüstri ürünlerine karşılık, geleneksel özelliklerini koruyan yeni değerlendirmelerin yaşatılması-geliştirilmesi, küreselleşen dünya için de olumlu bir uyarıdır.

Türkiye ise, bu zengin geleneksel kaynaktan yararlanmaya, ona yeni boyutlar kazandırmaya kararlıdır.

**Prof.Dr. Metin Sözen**  
**Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı**  
**Kültür ve Sanat Danışmanı**

## Revitalization and Future of Tradional Arts and Crafts

20.yüzyılın ortalarına kadar, geleneksel sanatların ve zanaatların henüz canlılığını yitirmediği bir ülke olan Türkiye, dünyadaki bazı ülkelere benzer bir gelişme gösterdi. Bu nedenle, konuşmamı deneyimlerime dayanarak Türkiye örneğinde yoğunlaştırmam, sanırım bu toplata için daha yararlı olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Türkiye, büyük iç ve dış göç hareketlerine tanık olmadı. Değişik büyüklükte Anadolu kentleri, geleneksel özelliklerini koruyabildiler. Bu durum, geleneksel üretim yapan sanatçıların ve zanaatçıların kendi ortamlarından kopmamaları anlamına geliyordu. Tarım ve sanayi kesiminde çalışanlar da, belirli bir denge içinde kendi kentlerinde üretimi sürdürüyorlardı.

1950 sonrasında ise, içe dönük kapalı politikaların değişmesi, hem yurtiçinde büyük kentlere, hem de özellikle Avrupa ülkelerine göçü birlikte getirdi. Ardından geleneksel sanat ve zanaat merkezleri hızla çökmeye başladı. Bunu yaşatan ustaların gittikçe azalması, yeni teknolojilerin eski teknolojilerin yerini alması, çok kısa sürede oldu.

Bu süreç içinde benim gibi insanlar, kentlerin geleneksel üretim merkezlerinin çökmemesini sağlamaya çalıştılar. Çünkü bu eski tarihi kentler "ticaret" ve "konut" bölgelerini yitirirlerse, tekrar candandırma olanağının kalmayacağını, ülkemdeki bilinçli herkes biliyordu. Bu nedenle mümkün olduğu oranda buradaki nüfusu tutmaya çalışmak gerekiyordu.

Önce bu merkezlerde kültürel mirası koruma yasalarına dayanarak önlem almaya çalıştık. Azalan nüfusa karşılık, ulusal-uluslararası kuruluşlarla birlikte bu kentlere yeni işlevler getirdik. Zengin tarihi mirasa uygun "kültürel turizm" olanağını bu kentlere yönelttik. Bunu yaparken, geleneksel sanat ve zanaatlarla ilgili eğitim kuruluşlarını harekete geçirdik. Geleneksel yöntemlerle çalışan ustalarla onları buluşturduk. Eski çarşıları ve atölyeleri canlandırmaya, üretilenlerin diğer kentlere, yurtdışına pazarlanması için, yeni organizasyonlar gerçekleştirmeye başladık.

Bu süreç içinde ilginç bir gelişme daha oldu. Nüfus azalması belirli oranda durdu. Özelliklerini yitirmemiş el sanatlarına talep artmaya başladı. Kültürel turizmin gelişmesi, geleneksel evlerin korunmasına, konaklama açısından değerlendirilmesine de yaradı. Bu kez, çevre köylerden gelenlerle birlikte bir değişim yaşandı. Nüfus yeniden artmaya başladı.

Sonuç olarak büyük yanlışlara, ülke-bölge ölçeğinde planlama yapılmamasına rağmen, dünyada olduğu gibi bir geriye dönüş Anadolu'da da söz konusu oldu. Önce insanlar geleneksel konutları onararak yaşatmaya, ticaret bölgesindeki geleneksel atölyeleri güçlendireye yöneldiler. Başlangıçta bu, ülkenin aydınlarının çabalarıyla olurken, turizm ve diğer nedenlerle bir ekonomik gücün de oluşmasıyla, eski tarihi kentlere her kesim insan gelmeye başladı.

Bugün önemli olan, tüm geleneksel değerleri hızla toplamak, araştırmak, üretilme ortamlarını, aletlerini, insanların koruyarak çağdaş gelişmelerle uyum sağlamaktır. Küreselleşen dünyanın, bu geleneksel çeşitliliğe, üretime ve zenginliğe, geçmişten daha çok ihtiyacı olacaktır.

Prof.Dr.Metin SÖZEN

Consultant for Arts and Culture

Presidency of the Turkish Grand National Assembly

- Istanbul ve Şehir yönetimi Kurulu arasında ilişki ve geleneksel sanatlar ve el işleri tarihsel süreç içinde. MSA 41

## **ISTANBUL AND RELATION BETWEEN URBAN ADMINISTRATION AND TRADITIONAL ARTS AND CRAFTS IN THE HISTORICAL PROCESS**

Any examination of the contribution made by urban administrations in various parts of the world to the artistic and craft environment reveals a certain common approach. A capital like Istanbul and an empire like the Ottoman bring with them a cultural accumulation from a long past over an extensive geographical area.

In every period of its rich history Istanbul has been able to exploit the great cultural legacy of Anatolia, to which both the Great Seljuk Empire and the Anatolian Seljuk State made extremely important contributions.

The centres in this city in which the artist and craftsmen from various other cities produced their work have remained practically unchanged until the present day. Undoubtedly, an important role in the formation of this environment was played by the Ottoman Court, which exercised both direct and indirect supervision and control over traditional arts and crafts and greatly facilitated their development.

Naturally, the artistic environment of the court was steadily consolidated by the efforts of the artists working under the patronage of the sultans and the court circles. A brief examination of the evolution of this environment will clarify the various stages traversed by the central urban authority and the traditional arts and crafts.

### **The Flourishing of Traditional Arts and Crafts in Court Circles**

The Ottoman sultans, like the rulers in European and other Islamic courts, gathered musicians, poets and scholars around them, while at the same time employing architects and decorative artists on a salary basis. Topkapı Palace, as the centre from which the Empire was administered, was the centre and source of all this artistic production.

Topkapı Palace contained studios and workshops in which artists and craftsmen belonging to various different branches carried out their work. Through the ceremonies by which the Sultan and sultanate presented itself to the public and the gifts presented to it, the court disseminated its own taste to the community outside. The craftsmen worked in a tradition inherited from the "akhis"-members of an institution dating back to Seljuk times which served to organise the craftsmen in a religious and economic community, on the one hand training new elements in the various arts and crafts and, on the other, seeing that the work conformed to certain quality standards.

Ottoman art which, like other arts of the empire, was a court art, was produced by an organised group of craftsmen attached to the palace known as the "Ehli Hiref Teşkilatı" (Craft Corporation). The formation in Topkapı Palace of this group of artists and craftsmen was initiated at the end of the 15th century during the reign of Sultan Bayezid II.

It would appear from the sources that a similar organisation existed in Edirne Palace during the reign of Mehmet the Conqueror. In the 15th century the various artists and

considerable success in converting traditional workshops into modern industrial plants.

It was during this period that the first Industrial school was opened in Istanbul and an Industrial exhibition held in Sultanahmet Square. The first large industrial plants were established by the state in Istanbul and the immediate vicinity, but output from these were first of all designed entirely for the army and the court.

At the same time, very remarkable progress was to be seen in carpet manufacture, with a very great increase in the interest shown in Turkish carpets in foreign markets. New ways were therefore sought to develop carpet production and The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, a company founded in Izmir at the beginning of the 20th century, entered into production in various traditional centres of carpet manufacture such as Izmir, Sivas, Burdur, Isparta and Maraş.

In other centres, a new impetus and direction was given to traditional Anatolian carpet manufacture by the opening of branches in various other towns. Priority was given to marketing and production carried out in response to orders for certain models of a certain quality. The wages of the workers engaged in working on these orders were based on the number of knots per day.

At the same time, a very interesting development can be seen in the opening in the Yıldız and Dolmabahçe Palaces of two workshops continuing the old manufacturing tradition. These two factories, the Porcelain Factory in Yıldız Palace and the Hereke Weaving Plant in Dolmabahçe, were engaged in the production of goods for the palace. Later, the machinery in the Dolmabahçe Palace plant was transferred to the new "Hereke Fabrika-i Hümayunu" (Imperial Hereke Factory).

### **The Situation at the Present Day**

At the beginning of this century workshops began to be converted into schools in line with the modernisation programme undertaken by the state. One of these was the "Mektebi Sanayi-i Nefise-i Şahane" (Imperial School of Industrial Arts), originally founded in 1882 during the Ottoman period but converted during the Republican period into the "Güzel Sanatlar Akademisi" (School of Fine Arts). In the course of time a number of different branches were opened, with the revival of various traditional arts and crafts from manuscript illumination to miniature painting. At the same time special educational programmes were devised in this connection. The example of this institution, which is now known as the Mimar Sinan University, was followed by Marmara University in Istanbul, Anadolu University in Eskişehir and other institutions in various parts of the country.

Meanwhile, the tradition begun in Topkapı Palace in the 15th century is being continued today in the Dolmabahçe and Yıldız Palaces. The Yıldız Porcelain and Hereke Carpet factories attached to the Turkish Grand National Assembly are carrying on a five hundred year tradition. The "Bilim ve Değerlendirme Kurulu" (Committee for Science and its Utilisation) of which I am the head is in the process of making these two centres of production a focus for thorough research into the arts and crafts and their careful implementation.

Finally, work on traditional arts and crafts in Istanbul and other cities is spreading out from the various educational Institutions. Local authorities and private institutions are taking an interest in these subjects and new workshops are being opened. These workshops are no longer gathered together in one centre, being scattered throughout the whole city. The fact that the product are sought in various other countries is an encouraging sign.

Moreover, The increase in the number of artists engaged in a modern treatment of traditional techniques and motifs means that the old traditions are still alive and flourishing. The great interest aroused by their work at national and international exhibitions and fairs prove that work is proceeding in the right direction. The introduction and development of new methods displaying the old traditional characteristics as opposed to mass industrial production sends a positive message to a steadily globalising world.

As for Turkey, this country is determined to exploit its traditional resources while at the same time endowing them with quite a new dimension.

Prof.Dr. Metin Sözen  
Consultant for Arts and Culture  
Presidency of the Turkish Grand National Assembly